

РОЗДІЛ IV

Регіональна економіка та економіка природокористування

УДК 338.45:620

Артур Черчик – аспірант Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки

Методологічні аспекти оцінки еколого-економічної безпеки підприємств лісгосподарської сфери

У статті обґрунтовано методологічні аспекти оцінки еколого-економічної безпеки лісгосподарського підприємства: узагальнено напрацювання щодо оцінки еколого-економічної безпеки підприємства; визначено принципи, критерії, підходи та схарактеризовано основні методи оцінки еколого-економічної безпеки підприємства.

Ключові слова: еколого-економічна безпека, оцінка еколого-економічної безпеки підприємства, лісове господарство.

Постановка наукової проблеми та її значення. На сучасному етапі розвитку суспільства екологічні кризові явища набули глобального характеру. Це негативно впливає на якість життя людей, стан економіки, структуру ринків, умови функціонування підприємств, призводить до деградації екосистем. Така ситуація вимагає перегляду сучасних принципів господарювання, переходу на екологічно безпечні засади розвитку. Особливо це актуально для лісових господарств, які варто розглядати як складні динамічні екосистеми, економічна ефективність яких у довгостроковій перспективі значною мірою визначається екологічною політикою підприємства, реалізацією принципів невиснажливого та відтворюваного лісокористування. Тому важливого значення набуває оцінка еколого-економічної безпеки, яка має враховувати, з одного боку, інтереси розвитку підприємства щодо забезпечення як власної безпеки, так і безпечності результатів його діяльності для навколишнього середовища. Саме результати оцінки еколого-економічної безпеки дають змогу приймати обґрунтовані управлінські рішення стратегічного рівня, запобігати негативним ситуаціям на тактичному та оперативному рівнях менеджменту підприємства.

Розробка методологічних аспектів до оцінки еколого-економічної безпеки (ЕЕБ) передбачає визначення принципів, критеріїв, підходів і методів, які формують каркас та забезпечать комплексність дослідження безпеки підприємства.

Аналіз досліджень цієї проблеми. Теоретичні та методичні аспекти забезпечення еколого-економічної безпеки розглянуто в роботах Л. Абалкіна, А. Алтухова, Є. Гірусова, О. Голуба, К. Гофмана, В. Данилова-Данильяна, В. Ігнатова, Ю. Ізраеля, Н. Реймерса, В. Степанова, Т. Хачатурова, Л. Хромушиної, Н. Чепурних, О. Урсула.

Суттєвий внесок у розробку методичних підходів до оцінки еколого-економічної безпеки зробили О. Балацький, Б. Буркинський, Ю. Безверхня, Н. Вашенко, А. Веретьохін, М. Домашенко, Л. Донець, І. Доценко, С. Ілляшенко, Р. Квасницька, О. Кліменко, Л. Мельник, В. Припотень, О. Прокопенко, В. Школа, В. Ячменьова та інші.

Аналіз праць засвідчив, що в кожній із них ураховується вплив чинників, характерних для певної сфери, напряму діяльності, певного аспекту безпеки, рівня об'єкта дослідження. Тому існує потреба в розвитку напрацювань з урахуванням специфіки функціонування лісових господарств.

Мета й завдання статті. Мета дослідження – обґрунтування методологічних аспектів оцінки

еколого-економічної безпеки лісгосподарського підприємства. Для досягнення поставленої мети поставлено такі **завдання**: узагальнити напрацювання щодо оцінки еколого-економічної безпеки підприємства; визначити принципи, критерії, підходи та схарактеризувати основні методи оцінки еколого-економічної безпеки підприємства.

Виклад основного матеріалу й обґрунтування отриманих результатів дослідження. Оскільки еколого-економічна безпека підприємства – поняття складне, уключає екологічну та економічну складову частину, остання включає фінансову, інформаційну, техніко-технологічну та соціальну, доцільно розглянути результати напрацювань щодо кожної з них.

Зокрема, М. Домашенко, В. Школа, О. Кліменко розробили підхід до оцінки рівня еколого-економічної безпеки зовнішньоекономічної діяльності підприємства на основі комплексного показника, який ураховує значення потенціалу підприємства для ведення зовнішньоекономічної діяльності, рівень ризику країни при виході на зовнішній ринок, рівень ринкових можливостей підприємства, який ґрунтується на комплексному вивченні системи «товар – ринок – споживач», а також рівень екологічності зовнішньоекономічної діяльності [1].

В. Припотень запропонував підхід до формування інформаційної бази за результатами оцінювання еколого-економічної безпеки промислового підприємства [2].

В. Ячменьова та А. Веретьохін здійснили аналіз відомих методів оцінювання еколого-економічної безпеки підприємства, визначили основні проблеми в цій сфері [3].

На нашу думку, оцінка еколого-економічної безпеки повинна продемонструвати, з одного боку, рівень екологічності господарської діяльності (з урахуванням чинника техногенної безпеки), із другого – рівень ефективності використання виробничих ресурсів, прибутковості підприємства.

Оцінка еколого-економічної безпеки має виражати сутність виробничих та еколого-економічних відносин; охоплювати всі сторони виробничо-господарської й екологічної діяльності підприємства; використовувати узагальнені еколого-економічні показники; забезпечувати порівнянність показників у часі та просторі; вибір показників повинен визначатися метою регулювання природокористування.

Будь-яке дослідження має здійснюватися на основі принципів, які є керівними положеннями, що визначають вимоги до його здійснення.

Оцінка еколого-економічної безпеки повинна спиратися на такі основні принципи: розвитку, цілеспрямованості, науковості, системності, несуперечності, стохастичності.

Принцип розвитку вимагає, щоб дослідження охоплювало ретроспективу, сучасний стан, перспективу. Принцип цілеспрямованості передбачає врахування цілей розвитку підприємства. Принцип науковості передбачає використання наукових методів дослідження. Принцип системності забезпечує вивчення сукупності всіх чинників з урахуванням наявних зв'язків, залежностей між економічною та екологічною складовою частиною безпеки. Принцип несуперечності передбачає поєднання тих підходів, які доповнюють один одного, що дасть змогу отримати комплексне уявлення про стан підприємства. Застосування принципу стохастичності сприятиме врахуванню динамічності як зовнішнього, так і внутрішнього середовищ підприємства, схильності до зміни стану останнього під впливом чинників оточення [4].

Основними підходами, які можуть бути використані, є:

- індикаторний, що ґрунтується на системі індикаторів, які описують стан різних складових частин та рівнів еколого-економічної безпеки;
- ресурсний, коли основним критерієм оцінки ЕЕБ лісгосподарського підприємства є ефективність використання наявних ресурсів підприємства. Цей підхід дає змогу виявити її рівень за рахунок визначення найбільш ефективного використання необхідних для функціонування системи ресурсів, яке, з одного боку, дає змогу досягнути поставлених цілей, а з іншого – не веде до втрати економічної стабільності об'єкта системи та не призводить до порушення навколишнього природного середовища чи мінімізує екологічні ризики;
- результативний, при якому критеріями є бажаний рівень конкурентоспроможності, прибутковості, чистоти довкілля, беззбитковості, ліквідності, фінансової й екологічної стійкості підприємства. Результат оцінки при цьому представляється як критичний, низький, задовільний і прийнятний рівень безпеки;
- системний, що дає змогу поєднати всі вищезазвані, але має суттєву перевагу як інструмент дослідження, оскільки дає змогу розглядати еколого-економічну безпеку як складну цілісну систему, виявляти внутрішні та зовнішні зв'язки, проблеми розвитку.

Критерій – вихідна ознака, за якою можна визначити надійність вибраних підходів, оцінити якісні й кількісні параметри, порівняти альтернативні рішення. Можуть використовуватися часткові або загальні критерії [5, с. 22].

Для оцінки складних процесів чи явищ доречно визначати пріоритетні інтереси, насамперед, поточні (у короткотерміновому періоді) та перспективні (у довготерміновому періоді). Поточні інтереси зазвичай пов'язують із забезпеченням прибутковості, фінансової безпеки. Перспективні інтереси пов'язують із відновленням лісових ресурсів, упровадженням новітніх технологій у лісорозведенні та лісопереробці, забезпечення екологічної й економічної безпеки.

У джерелі [6] визначено складові частини загальноекономічного ефекту від комплексу природоохоронних заходів як економічний, екологічний і соціально-економічний результати. Зокрема, економічний результат уключає відвернені економічні збитки від забруднення навколишнього середовища; приріст економічної (грошової) оцінки природних ресурсів у результаті їх збереження чи поліпшення; приріст виручки від реалізації продукції, отриманої завдяки повній утилізації сировинних. Екологічний результат пов'язується зі зменшенням негативного впливу на навколишнє природне середовище, збільшенням кількості й поліпшенням якості природних ресурсів. Соціально-економічні результати – економія та запобігання втрат природних ресурсів, живої та уречевленої праці, що забезпечує підвищення екологічного комфорту проживання, умов життєдіяльності, добробут людей, їх здоров'я, задоволення нематеріальних потреб людини; підтримання екологічної рівноваги [6].

За напрямками управління ЕЕБ критерієм для її оцінки в короткотерміновому періоді можуть бути:

- екологічний – відсутність утрат лісових ресурсів через пожежі, хвороби лісу, неефективне лісокористування;
- соціальний – задоволення матеріальних потреб персоналу, безпечні умови праці;
- фінансовий – фінансова незалежність та платоспроможність підприємства;
- інформаційний – захищеність, керованість і доступність документів;
- техніко-технологічний – підвищення показників фондівіддачі, фондооснащеності, продуктивності праці за рахунок модернізації, капітального ремонту, удосконалення технологій, які вже використовуються;
- економічний – прийнятний рівень дохідності за рахунок комплексного та невиснажливого використання ресурсів лісу.

У довготерміновому періоді критеріями оцінки ЕЕБ можуть слугувати:

- екологічний – самовідновлення потенціалу лісових екосистем і штучне лісорозведення для формування оптимальної вікової та породної структури лісонасаджень;
- соціальний – задоволення потреб у безпеці й розвитку персоналу;
- фінансовий – високий рівень стійкості підприємства, недопущення загрози банкрутства, достатній рівень забезпечення фінансовими ресурсами проектів і програм стратегічного розвитку;
- інформаційний – ефективна система інформаційно-аналітичного забезпечення управління ЕЕБ, відповідного документообігу;
- техніко-технологічний – упровадження інноваційних й енергозберігальних технологій, устаткування у сфері лісорозведення, лісозбереження та лісовикористання;
- економічний – формування стійких конкурентних переваг та забезпечення конкурентоспроможності підприємства.

Метод наукового синтезу дає змогу визначити комплексний критерій ЕЕБ, який поєднує вищевказані складові частини.

Основними методами, які використовують для оцінки еколого-економічної безпеки, є компонентний, індексний, бальний, рейтинговий, нормативний. У дослідженні вони застосовуватимуться послідовно, оскільки компонентна та інтегральна оцінка ґрунтуються на врахуванні порогових значень (норм), які характеризують рівень (ранг) еколого-економічної безпеки.

Ці методи найточніші, проте пов'язані з великим обсягом інформації та розрахунків. Необхідність використання різномірних показників зумовлює потребу в їх стандартизації та

використання індексного методу. Частина характеристик може мати якісний характер, а отже – використання методу якісної оцінки. Ці методи поетапно підводять до використання нормативного, оскільки оцінка ЕЕБ передбачає порівняння фактичних показників із нормативними величинами, які характеризують певний рівень ЕЕБ. Високий рівень демонстративності (наочності) має графоаналітичний метод, його доречно використати для відображення кінцевих результатів оцінки.

Компонентний аналіз передбачає виявлення чинників і відповідних показників, які визначають чи впливають на рівень еколого-економічної безпеки. Компонентна структура еколого-економічної безпеки може включати групи показників, представлених вище, проте можливі інші варіанти, зокрема, економічної та екологічної стійкості. Ця система показників, в ідеалі, має характеризувати еколого-економічний рівень виробництва (кадровий, технічний, технологічний, організаційний аспекти); екологічну орієнтованість фінансового менеджменту (фінансова безпека, управління інвестиціями), стратегічного управління (екологічний менеджмент, управління якістю, відходами, проектами); урахувати основні аспекти природоохоронної діяльності підприємства, його вплив на навколишнє природне середовище.

Вибір методів та розробка методики оцінки ЕЕБ визначається вибраними критеріями. Вихідні дані, які використовуватимуться в процесі оцінки ЕЕБ, мають відповідати вимогам комплексності, релевантності, достатності, своєчасності, актуальності, точності й вірогідності.

Забезпечення ефективності управління еколого-економічною безпекою підприємства безпосередньо залежить від інформованості учасників цього процесу, інформаційно-аналітичного інструментарію, який дає змогу здійснювати збір інформації, її аналіз та узагальнення, прогнози, планові, оперативні розрахунки варіантів управлінських рішень і їх наслідків.

Це можливе лише за умови формування інформаційно-аналітичного забезпечення управління еколого-економічною безпекою підприємства, завданнями якого є:

- створення єдиного інформаційного середовища й інформаційної інфраструктури на підприємстві;
- упровадження нових методів управління ЕЕБ на основі сучасних інформаційних технологій;
- скорочення часу на рух інформації, яка необхідна для прийняття рішень;
- упровадження єдиного стандарту роботи з документами, що враховує чинну нормативну базу й забезпечує захищеність, керованість і доступність документів;
- автоматизацію та підвищення ефективності праці керівників, підрозділів, окремих працівників за допомогою впровадження спеціалізованих програм і засобів підтримки групової роботи.

Загалом інформаційне забезпечення управління ЕЕБ містить збирання, накопичення, зберігання, обробку інформації, аналітичну підтримку рішень з усіх питань розвитку підприємства. Оскільки ці процеси можуть диференціюватись у просторі й часі, то доцільно виокремити дві підсистеми: підсистему інформаційного та підсистему аналітичного забезпечення.

Інформаційна підсистема містить засоби пошуку даних, їх зберігання, передання, захисту; аналітична – методи обробки даних, учасників аналітичного процесу, засоби обробки даних. Основними джерелами інформаційного забезпечення системи управління ЕЕБ є документи та записи, результати моніторингу й вибіркового контролю, результати фінансового, екологічного аудиту.

Результативність інформаційного забезпечення системи управління ЕЕБ значною мірою залежить від сукупності аналітичних методів, які застосовуються. Сучасні засоби обробки інформації дозволяють полегшити працю аналітика, збільшити точність отриманих результатів.

Після аналітичної обробки формують вторинні інформаційні потоки для технічних служб; керівництва про результати аналізу невідповідностей і загроз. На основі цієї інформації формують первинні інформаційні потоки зворотного зв'язку: пропозиції з коригування дій, процедур, кадрового забезпечення, пропозиції щодо поліпшення якості продукції й технологічного процесу; заходи з попередження й усунення причин невідповідностей. Результат цієї роботи – документи зворотного зв'язку (створення наказів і розпоряджень, корегування документів, стандартів, керівних матеріалів, посадових та робочих інструкцій).

Висновки та перспективи подальшого дослідження. Безпечне функціонування будь-якого підприємства вимагає перегляду підходів до управління з урахуванням загроз і ризиків. Для

прийняття ефективних управлінських рішень потрібно мати об'єктивну інформацію про стан підприємства, його можливості для найбільш ефективного використання наявних ресурсів та умов задля забезпечення стійкості до негативних чинників впливу.

На основі відомих напрацювань у статті набули подальшого розвитку методологічні аспекти оцінки еколого-економічної безпеки підприємства, а саме, уточнено принципи, критерії та підходи, які, на відміну від відомих, максимально враховують специфіку функціонування лісових господарств, необхідність оцінки в коротко- та довгостроковому періоді, визначальну роль екологічної й лісоресурсної компонент. Охарактеризовано основні методи, які можуть бути використані для цієї оцінки. Визначено умови формування інформаційно-аналітичного забезпечення управління еколого-економічною безпекою підприємства як основи її оцінки.

Оцінка еколого-економічної безпеки підприємства – основа для обґрунтування стратегії в довгостроковому періоді та розробки заходів (корегувальних, антикризових, запобіжних) у поточному управлінні.

Перспективою подальших досліджень є розробка методики оцінки еколого-економічної безпеки підприємства та заходів щодо управління нею для забезпечення екологічно безпечного розвитку підприємства.

Джерела та література

1. Домашенко М. Оцінка рівня еколого-економічної безпеки зовнішньоекономічної діяльності підприємства / М. Домашенко, В. Школа, О. Кліменко // Механізм регулювання економіки. – 2014. – № 1.
2. Припотень В. Ю. Формування інформаційної бази за результатами оцінювання еколого-економічної безпеки промислового підприємства / В. Ю. Припотень // Бізнесінформ. – 2013. – № 10. – С. 152–156.
3. Ячменьова В. М. Аналіз існуючих методів оцінювання еколого-економічної безпеки підприємства / В. М. Ячменьова, А. В. Веретьохін // Економіка и управление. – 2013. – № 5 – С. 96–100.
4. Бланк И. А. Управление финансовой безопасностью предприятия / И. А. Бланк. – Киев : Эльга, 2009. – 776 с.
5. Черчик Л. М. Формування ринкових відносин у рекреаційному природокористуванні : монографія / Л. М. Черчик. – Луцьк : ЛДТУ, 2006. – 352 с.
6. Економіка сільського господарства : навч. посіб. / В. К. Збарський, В. І. Мацибора, А. А. Чалий та ін. ; за ред. В. К. Збарського і В. І. Мацибори. – Київ : Каравела, 2009. – 264 с.

References

1. Domashenko, M., Shkola V., Klivenko, O. (2014). Otsinka rivnia ekoloho-ekonomichnoi bezpeky zovnishnoekonomichnoi diialnosti pidpriemstva [Valuation of ecological and economic safety of International Business]. Mekhanizm rehuliuвання ekonomiky, 1, 40.
2. Prypoten, V. (2013). Formuvannya informatsiinoi bazy za rezultatamy otsiniuvannya ekoloho-ekonomichnoi bezpeky promyslovoho pidpriemstva [Forming the information base for the evaluation of environmental and economic safety of industrial enterprises]. Biznesinform, 10, 152–156.
3. Yachmenova, V. M. Veretokhin, A. V. (2013). Analiz isnuichykh metodiv otsiniuvannya ekoloho-ekonomichnoi bezpeky pidpriemstva [Nalysis of existing methods for evaluating environmental and economic safety]. Ekonomyka u upravlenye, 5, 96–100.
4. Blank, Y. A. (2009). Upravlenye fynansovoi bezopasnostiu predpriyatya [Financial enterprise safety management]. K., Elha.
5. Cherchik, L. (2006). Formuvannya rinkovih vidnosin u rekreatsiynomu prirodokoristuvanni [Formation of market relations in the recreational nature]. Lutsk, LDTU.
6. Ekonomika silskoho hospodarstva : navch. posibnyk (2009). Economics of Agriculture. K., Karavela.

Артур Черчик. Методологические аспекты оценки эколого-экономической безопасности предприятий лесохозяйственной сферы. В статье обобщены научные подходы к оценке экологической и экономической безопасности предприятий. Получили дальнейшее развитие методологические аспекты оценки эколого-экономической безопасности лесных хозяйств, а именно уточнено принципы (развития, целеустремленности, научности, системности, непротиворечивости, стохастичности), критерии (для оценки безопасности в краткосрочном и долгосрочном периоде) и подходы (ресурсный, индикаторный, результативный, системный). В отличии от существующих, они максимально учитывают специфику функционирования лесных хозяйств, необходимость оценки в краткосрочном и долгосрочном периоде, определяющую роль экологической и ресурсной компонент. Охарактеризованы основные методы, которые

могут быть использованы для этой оценки. Определены условия формирования информационного и аналитического обеспечения оценки эколого-экономической безопасности предприятия.

Ключевые слова: эколого-экономическая безопасность, оценка эколого-экономической безопасности предприятия, лесное хозяйство.

Artur Cherchyk. Methodological Aspects of Assessment of Ecological and Economic Safety of Forestry.

The paper summarizes the scientific approaches to the assessment of the environmental and economic safety of the enterprise. Further developed the methodological aspects of the assessment of environmental and economic safety of forestry, namely, to clarify the principles (development of purpose, scientific, systematic, consistency, stochasticity), criteria (for safety assessment in the short and long term) and approaches (resource, indicator, effective, system). In contrast to the existing maximum they take into account the specificity of forestry, the need to evaluate the short and long term, defining the role of environmental and resource components. Characterized the basic methods that can be used for this evaluation. The conditions of formation of information and analytical support for assessment of environmental and economic safety.

Key words: ecological and economic safety, assessment of environmental and economic safety, forestry.

Стаття надійшла до редколегії
11.02.2017 р.

УДК 339.56 (477)

Світлана Ішук – доктор економічних наук, завідувач відділу розвитку виробничої сфери регіону та інвестицій Державного університету «Інститут регіональних досліджень імені М. І. Долишнього НАН України»

Оцінка розвитку промислового виробництва в Україні: регіональні відмінності

Проведено аналіз динаміки показників темпу приросту обсягу реалізованої промислової продукції й частки промислової продукції в обсязі реалізації продукції в областях України впродовж 2011–2015 рр. Розраховано інтегральні індекси, на підставі значень яких здійснено групування областей за рівнем виробничої активності. Визначено ключові тенденції розвитку промислового виробництва в Україні.

Ключові слова: виробнича активність, обсяг реалізації продукції, темп приросту, частка промислової продукції, інтегральний індекс, область.

Постановка наукової проблеми та її значення. Створюючи близько 20 % ВВП, промисловість є ключовим сектором національної економіки. Однак негативні тенденції останніх років (зниження темпів приросту промислового виробництва, збитковість суб'єктів промислової діяльності та ін.), спричинені сукупністю як внутрішніх, так і зовнішніх чинників, актуалізують проблематику визначення перспектив подальшого розвитку цього виду економічної діяльності в Україні.

Найґрунтовніші дослідження промислового сектору української економіки, зокрема в умовах посилення процесів глобалізації та євроінтеграції, проводяться вченими Національної академії наук під керівництвом академіків НАН України В. М. Геєця, О. І. Амоші, В. П. Вишневецького та ін. [1–4]. Водночас для розробки та практичної реалізації нової промислової політики в умовах переходу до інвестиційно-інноваційної моделі економіки (відповідно до Середньострокового плану пріоритетних дій Уряду до 2020 р.) необхідні оцінки динаміки розвитку промисловості на регіональному рівні.

Мета статті – групування областей України за рівнем виробничої активності та визначення ключових тенденцій розвитку вітчизняного промислового виробництва.

Виклад основного матеріалу та обґрунтування отриманих результатів дослідження. Виробничу активність (або динаміку розвитку промислового виробництва) характеризують два основні показники: темп приросту обсягу реалізованої промислової продукції та частка промислової продукції в обсязі реалізації продукції (товарів, послуг).

Визначальний вплив на рівень виробничої активності в Україні впродовж аналізованого періоду (2011–2015 рр.) мав показник темпу приросту обсягу реалізованої промислової продукції. Упродовж 2012–2013 рр. відбулося різке зниження значень цього показника – на 0,218 пункту, або 86,9 % (рис. 1). Однак із 2014 р. виробнича активність в Україні почала відновлюватись й у 2015 р. темп приросту